

200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΟΙ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ

ΛΑΣΚΑΡΙΝΑ ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑ

Η καπετάνισσα της
Ελληνικής Επανάστασης

Κυριάκος Στ. Χατζηκυριακίδης

ΜΕΤΑΙΧΜΙΘ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Συμβολή στην Ελληνική Επανάσταση του 1821 ... 11

ΠΡΟΛΟΓΟΣ..... 23

1 Σπέτσες – Ένα αρχοντικό νησί 31

Α. Ο τόπος 31

Β. Οι κάτοικοι 36

2 Προετοιμάζοντας την Επανάσταση 41

3 Κυρά και Καπετάνισσα..... 51

Α. Θύελλες 51

Β. Ελιγμοί 64

Γ. Μύηση στον Αγώνα..... 69

4 Εθνεγερσία..... 75

Α. Ρήξη..... 75

Β. Στη στεριά 83

Γ. Στο πλευρό του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη... 93

Δ. Στη θάλασσα 98

Ε. Τριπολιτσά..... 104

ΣΤ. Στο Ναύπλιο 112

5	Εμφύλιοι σπαραγμοί (1823-1825).....	127
	Α. Έλληνες εναντίον Ελλήνων.....	127
	Β. Δυσμένεια.....	134
6	Το τέλος.....	143
7	Με τα μάτια των άλλων.....	159
8	Ιστοριογραφικές και μνημονικές αναπαραστάσεις.....	171
	Βιβλιογραφία.....	181
	Παράρτημα.....	193
	Α. Αποσπάσματα Πηγών.....	193
	Β. Γενεαλογικοί πίνακες.....	220
	Σημειώσεις.....	223

Σπέτσες – Ένα αρχοντικό νησί

A. Ο τόπος

ἀπὸ δὲ Σκυλλαίου πλέοντι ὡς ἐπὶ τὴν πόλιν ἄκρα τέ
 ἔστιν ἑτέρα Βουκέφαλα, καὶ μετὰ τὴν ἄκραν νῆσοι,
 πρώτη μὲν Ἀλιοῦσσα· ... μετὰ δὲ Πιτυοῦσσα, τρίτη
 δὲ ἦν Ἀριστερὰν ὀνομάζουσι...

L. Dindorfius (επιμ.), *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*
 Βιβλίο II (Παυσανίου Κορινθιακά), κεφ. ΛΔ/XXXIV (34),
 παράγρ. 34.8, Παρίσι 1855

*In Argolico Pityusa, Irine, Ephyre, contra Hermionium
 agrum Tipareus, Aperopia, Colonis, Aristera, ...*

K. Iulius Sillig (επιμ.), Plini C. Secundi,
Naturalis Historiae, lib. IV κεφ. XII, παράγρ. 19,
 Hamburg and Gotha 1851

Η νήσος των Σπετσών, τμήμα των δυτικών Σποράδων¹²
 (δηλ. του συγκροτήματος των νησιών του Αργοσαρω-
 νικού) στην είσοδο του Αργολικού κόλπου και απέχου-

σα ενάμισι μόλις μίλι (περίπου 2,4 χλμ.) από την Ερμιονική ακτή, αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα ναυτικά νησιά, μαζί με την Ύδρα και τα Ψαρά, με ρόλο πρωταγωνιστικό στον ναυτικό Αγώνα του 1821.

Η νήσος, ανώνυμη κατά τον Στράβωνα,¹³ «φύσει χθαμαλή και μικρά»¹⁴ και «ευκραεστάτη και επιδεκτική καλλιέργειας άπασα»¹⁵, έφερε το όνομα *Πιτυούσα* (πυκοφόρος), κατά τον Πausανία,¹⁶ λόγω των πεύκων (αρχ. *πιτύων*, είδος πεύκης = κουκουναριές) που κάποτε κάλυπταν την έκτασή της, ονομασία που υιοθέτησε και ο Πλίνιος ο πρεσβύτερος στη *Φυσική Ιστορία* του¹⁷. Σύμφωνα μάλιστα με την επικρατέστερη ίσως ετυμολογική εκδοχή, η ονομασία *Σπέτσες* προήλθε από παραφθορά της ελληνικής γλώσσας. Πιο συγκεκριμένα, η ονομασία *Πιτυούσα* υπέστη «παραμόρφωση μεθ' όλην την γλωσσικήν ανωμαλίαν»¹⁸ και μετασχηματίστηκε σε *Πέτσα* και οι κάτοικοί της σε *Πετσιώτας* (από το *Πιτυεύς/Πιτυούσιος, Πιτυώτης/Πετιώτης, Πιτσιώτης* και *Πετσιώτης*), καθώς έτσι αποκλήθηκαν «υπό των εγχωρίων και των περιοίκων, μετά την παρακμήν και τελείαν ταπεινωσιν της Ελλάδος»¹⁹. Οι αλλαγές στο τοπωνύμιο συνεχίστηκαν, καθώς το *Πέτσα* (και στον πληθυντικό *Πέτσαι*)²⁰ άρχισε σταδιακά πλέον να εμφανίζεται με την προσθήκη ενός σίγμα (σ-), το οποίο κατά την άποψη του Ορλάνδου και του Κυριακού προερχόταν από την πρόθεση «εις» (*εις Πέτσας / εις Σπέτσας*).²¹

Ακόμα, η καθιέρωση του τοπωνυμίου στον πληθυσμιακό οφείλεται, κατά τον Ορλάνδο, είτε στην ύπαρξη του νησιωτικού συμπλέγματος στο οποίο οι Σπέτσες είναι το μεγαλύτερο νησί είτε γιατί στην περίφημη *Σχολαστική Γεωγραφία* του Αδ. Χριστιανού Γασπάρεως το νησί σημειώνεται ως *Σπέτσιαι*, ενδεχομένως κατά μίμηση της άλλοτε ακμαίας ιταλικής πόλης *Spezie/Spezia*, μεταξύ Λιβόρνου και Γένοβας.²² Την άποψη του τελευταίου, σχετικά με τη βασισμένη στο τοπωνύμιο της γνωστής ιταλικής πόλης ονοματοδοσία των Σπετσών από τα πρώτα χρόνια της Ενετοκρατίας, υιοθέτησε και ο λόγιος Μ. Γ. Λαμπρινίδης, ο οποίος όμως ανάγει τη χρήση του ονόματος σε πρωιμότερη χρονική περίοδο, υποστηρίζοντας ότι «διάφοροι Ιταλοί θαλασσοπόροι και δη Γενουήνσιοι, κατά τους πρώτους χρόνους της Φραγκοκρατήσεως της Πελοποννήσου κατευθυνόμενοι εις Ναύπλιον, παρέπλευσαν ή και προσωρμίσθησαν εις την έρημον τότε και άσημον ταύτην νήσον, ην επωνόμασαν *Isola di Spezia*, είτε εκ του ονόματος της οχυράς και ευλιμένου πρωτευούσης της πατρίδος αυτών Γενούης, *Spezia*, είτε και εκ του επωνύμου επιφανούς τινος ναυτίλου της εποχής εκείνης»²³.

Η ονομασία *Spezie* (*Σπέτσιαι*) συναντάται, επομένως, ήδη στα τέλη του 15ου αιώνα σε έκθεση Ενετού προβλεπτή της θάλασσας (1481), ο οποίος κάνει λόγο για τον πορθμό (*Canal de Spezie / il Canal de le Spetie*)²⁴

μεταξύ του νησιού και της απέναντι ακτής, γνωστής μέχρι και σήμερα ως «Κόστα». Στις πρώιμες αναφορές του ονόματος σε κείμενα Δυτικών συγκαταλέγεται, επίσης, και αυτή του M. Boschini, ο οποίος σημειώνει το νησί ως *Specie* στο νησολόγιό του για το Αιγαίο (1658).²⁵

Προσπάθειες «ιχνηλάτησης» της προέλευσης του τοπωνυμίου επιχείρησε και ο Σπετσιώτης πολιτικός και συγγραφέας Ανάργ. Αν. Χατζηναργύρου.²⁶ Αναφέρει χάριν παραδείγματος την περίπτωση της ενδεχόμενης παραφθοράς του αρχαίου ονόματος *Θεσπέσια* ή *Θεσπεσία* (κατά το *Θεσπιαί* ή *Πλαταιαί*), το οποίο μεταβλήθηκε σε *Isola de Spezzie* από τους Ενετούς, όνομα που μετατράπηκε σε *Σπέτσες* από τους ελληνόφωνους και *Πέτσαι* από τους αλβανόφωνους/αρβανιτόφωνους κατοίκους του νησιού.²⁷ Μια άλλη εκδοχή, την οποία μάλιστα φαίνεται να υιοθετεί, συνδέει το –από ορισμένους αποδιδόμενο στο νησί– αρχαίο όνομα *Αλιού(σ)σα* (από τη λέξη *αλιεύς*, *αλειία*),²⁸ το οποίο κατά την προσφιλή τακτική μετονομασίας των τοπωνυμίων οι Ενετοί μετέφρασαν στα ιταλικά ως *peschie*,²⁹ και άρα *Πέτσα* στην ελληνική και *Πέτσε* στην αλβανική γλώσσα. Η άποψη όμως ότι οι Σπέτσες όφειλαν το όνομά τους στα πολλά ψάρια (νήσος *peschie/ιχθυόεσσα*) αμφισβητήθηκε και, επιπροσθέτως, η ονομασία αυτή δεν χρησιμοποιήθηκε από τους γεωγράφους.³⁰

Επιπλέον, αβάσιμες κρίνονται οι αναφορές του Χα-

τζηναργύρου για προέλευση του ονόματος είτε από την επίσης ιταλική λέξη *pezza* (μανδήλι/πετσέτα) –καθώς οι Κυνουρείς έβλεπαν από απέναντι «αλιτενή την νήσον» και «επίπεδον, ωσει τεμάχιον βαμβακίνου υφάσματος»– είτε από τη λέξη *spezie* (αρωματικά βότανα), και επομένως «αρωματοφόρος γη» ή χώρα/νήσος των αρωμάτων (*Isola di spezie*), δεδομένης της ύπαρξης στο νησί θυμαριού, θρίμβης, χαμόμπλου και άλλων αρωματικών φυτών.³¹

Στην περίοδο της Οθωμανοκρατίας, ειδικά μετά την άλωση του Ναυπλίου και την ανακατάληψη από τους Οθωμανούς όλης της Πελοποννήσου (1715), την οποία είχαν προσωρινά αποσπάσει οι Βενετοί (Συνθήκη Κάρλοβιτς 1699-1715),³² η νήσος αποκλήθηκε *Σούλεζα* ή *Σούλιτζα* (δηλ. *Υδρόνησος/Υδρούσα* ή *Υδρόεσσα*), λόγω των πολλών υδάτων που τότε ακόμη διέθετε.³³

Οι Σπέτσες, τέλος, έφεραν και άλλες ονομασίες, λ.χ.: *Τιπάρηνος* ή *Απεροπία*. Αυτές οι ονομασίες, όπως υποστήριξε ο Διομήδης Κυριακός, εσφαλμένα αποδόθηκαν στις Σπέτσες από παλαιούς γεωγράφους και περιηγητές, λόγω παρερμηνείας του κειμένου του Πλινίου, καθώς αυτές στην πραγματικότητα αφορούσαν το Τρίκερι και τη Δοκό αντίστοιχα.³⁴ Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί για την ονομασία «Τιπάρηνος», που επιβλήθηκε από την Αντιβασιλεία και καταργούσε το παγκοίμως γνωστό και αποδεχθέν από όλους όνομα «Σπέ-

τσες»,³⁵ ότι αμφισβητήθηκε από την πρώτη στιγμή.³⁶ Έτσι, μόλις τον Ιούλιο του 1834 με νέο Βασιλικό Διάταγμα η νήσος των Σπετσών ήθελε «εξακολουθεί να φέρει το νέον τούτο όνομα [Σπέτσαι], το οποίον αποκατέστη ένδοξον διά των ηρωικών ανδραγαθημάτων και των πατριωτικών θυσιών των κατοίκων αυτής κατά τον υπέρ ελευθερίας αγώνα» και, κατά συνέπεια, το εν λόγω νησί ήθελε «ονομάζεσθαι του λοιπού υπό τούτο το όνομα και όχι υπό το παλαιόν “Τιπάρνης”».³⁷

B. Οι κάτοικοι

...ο αλβανικός ούτος πληθυσμός εύρεν χώραν φιλόξενον και λαόν ομόθρησκον και αδελφόν, μεθ' ου, εν ομονοία κατά το πολύ βιώσας, ταχέως συνεχωνεύθη, συγκεράσας την ιδιάζουσαν αυτώ αντοχήν και τραχύτητα του ήθους προς την ευστροφίαν και την λεπτότητα του νοός των επιχωρίων μεθ' ων συνεμερίσθη έκτοτε τας τύχας και τας περιπετείας.

M. Γ. Λαμπруνίδης,
*Οι Αλβανοί κατά την κυρίως Ελλάδα
και την Πελοπόννησον. Ύδρα – Σπέτσαι,
Αθήνα 1907, σ. 9*

Η «ευλίμενος, ευάερος, κατάφυτος και καλλιεργήσιμος» νήσος των Σπετσών, μολονότι δεν αναφέρεται στα κείμενα των ιστορικών και των γεωγράφων των αρ-

χαίων και μέσων χρόνων ως ένας κατοικημένος τόπος, πολύ περισσότερο μόνιμα κατοικημένος, τα αρχαιολογικά ευρήματα (λ.χ. στη θέση *Ζωγηραία* / σημ. *Ζωγεριά*, *Λουτρόν* κ.ά.) που αναφέρουν οι κύριοι μελετητές της ιστορίας του νησιού ανάγουν την ανθρώπινη παρουσία σε αυτό στην αρχαιότητα, και πιο συγκεκριμένα στα τέλη του 1ου – αρχές 2ου αιώνα μ.Χ.³⁸ Αναμφίβολα, βέβαια, το γεγονός ότι η θέση των Σπετσών ήταν στο στόμιο του Αργολικού κόλπου καθιστούσε το νησί ευάλωτο στις επιδρομές σαρακηνικών πειρατικών και στις επιθέσεις πολεμικών πλοίων των Σταυροφόρων, των Βενετών και των Οθωμανών, που στόχευαν στην κατάληψη και στον έλεγχο του Ναυπλίου, της Μονεμβασίας, της Κορίνθου κ.ά., και άφησαν το αποτύπωμά τους στο νησί.³⁹

Όταν πλέον η Πελοπόννησος περιήλθε οριστικά στον οθωμανικό έλεγχο, οι ερημώσεις του νησιού και η φυγή των κατοίκων του σταμάτησαν. Και ενώ οι Σπέτσες και η Ύδρα ήταν νησιά άσημα και χωρίς κανένα ενδιαφέρον, από τη στιγμή που τέθηκαν υπό την προστασία της Υψηλής Πύλης και των ναυάρχων οι υπάρχοντες κάτοικοί τους άρχισαν σταδιακά να υπηρετούν στον οθωμανικό στόλο. Οι κάτοικοι ήταν εγκατεστημένοι αρχικά στο βορειοδυτικό τμήμα των Σπετσών, στη θέση Καστέλι (περιτειχισμένη ακρόπολη), στο σημείο όπου βρίσκεται σήμερα ο ιερός ναός του Αγίου

Βασιλείου.⁴⁰ Παράλληλα, τα νησιά «εχρησίμευσαν ως άσυλον εις φυγάδας τής τε Πελοποννήσου και άλλων απωτέρων μερών, λάθρα βιούντας και απολαμβάνοντας αληθούς τινος ανεξαρτησίας»⁴¹. Ειδικότερα, μετά την άλωση της Ερμιονίδας και του Ναυπλίου (1715) σημειώθηκαν μετακινήσεις –κυρίως φυγάδων που είχαν ταχθεί με το μέρος των Ενετών– από την περιοχή της Αργολίδας προς τις Σπέτσες και την Ύδρα. Για παράδειγμα, επώνυμα, σπουδαιών αργότερα, σπετσιώτικων οικογενειών προέρχονται από το Κρανίδι, την Ερμιονίδα κ.λπ., όπως των Αναργυραίων, των Ορλάνδων, των Κυριακών, των Ανδρούτσων κ.ά.⁴²

Επιπλέον, ιδιαίτερα στη διάρκεια του 18ου αιώνα,⁴³ αλλά και νωρίτερα, πληθυσμοί από τον ηπειρωτικό χώρο (π.χ. Μονεμβασιά, Μάνη), ακόμα και από το Ιόνιο (Ζάκυνθος, Πάργα),⁴⁴ άρχισαν να εγκαθίστανται στο νησί, ασχολούμενοι αρχικά με τη γεωργία, αλλά στη συνέχεια στράφηκαν στο θαλάσσιο εμπόριο και στη ναυτιλία.⁴⁵ Πιο συγκεκριμένα, οι Σπέτσες ήταν αναμφίβολα ένας σημαντικός πόλος έλξης, λόγω της ακμής που γνώρισε η νήσος στα τέλη του 18ου και κυρίως στις αρχές του 19ου αιώνα. Η πλούσια, μολονότι επικίνδυνη, οικονομική-εμπορική δραστηριότητα των Σπετσιωτών στη θάλασσα (λ.χ. μεταφορά εμπορευμάτων στη διάρκεια των Ναπολεόντειων Πολέμων, παραβιάζοντας τους εμπορικούς αποκλεισμούς-εμπάρ-

γχο) οδήγησε πολλούς επιτυχημένους εμπόρους από την Πελοπόννησο (λ.χ. Τσάκωνες) να επιλέξουν τη μόνιμη εγκατάστασή τους με όλα τα μέλη της οικογένειάς τους στις Σπέτσες, καθώς κάτι τέτοιο εξασφάλιζε, δίχως αμφιβολία, την καλύτερη δυνατή εποπτεία των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων τους.⁴⁶ Δεν είναι επομένως υπερβολικός ο ισχυρισμός του Φιλήμονα ότι «...η νήσος των Πετσών επελοποννήσιζεν όλως. Κειμένη πλησιέστατα της Πελοποννήσου και επί κεφαλής του Αργολικού κόλπου, εμίγνυεν εν τω πληθυσμώ αυτής πολλούς, και μάλιστα βαθυπλούτους, πελοποννησιακής καταγωγής, και μεγάλα διεχειρίζετο εμπορικώς πελοποννησιακά κεφάλαια»⁴⁷.

Αρκετοί από τους νεήλυδες, όπως, λ.χ., οι οικογένειες Μέξη, Μπόταση, Κούτση, Γκίνη κ.ά., ήταν αλβανικής καταγωγής –αμφισβητήθηκε με ασθενή επιχειρήματα κάτι τέτοιο–⁴⁸, προερχόμενες από την Πελοπόννησο, και ειδικότερα από τους εγκατεστημένους στην Ερμιονίδα, στην Κυνουρία και στη λακωνική γη Αλβανούς,⁴⁹ ήδη από τα τέλη του 14ου – αρχές 15ου αιώνα.⁵⁰ Ειδικότερα για το ζήτημα της αλβανικής καταγωγής κατοίκων της περιοχής αξίζει να σημειωθεί ότι μετά την ερήμωση της Αργολίδας, συνεπεία της επιδρομής του Εγιούπ πασά με περίπου 60 χιλ. Τούρκους (1397), η αλβανική εγκατοίκηση της Αργολίδας έγινε ακόμα πυκνότερη, όπως ήταν φανερό από τη σε μεγάλη κλίμακα

ομιλούμενη αλβανική γλώσσα και τα τοπωνύμια.⁵¹ Παρά το ότι τα προβλήματα από τις τουρκικές επιδρομές εξακολούθησαν να υπάρχουν ώσπου επήλθε η καθολική επικράτηση των Οθωμανών (1460), με εξαίρεση τις βενετικές κτήσεις, ο αναφερόμενος αλβανικός πληθυσμός «εύρεν χώραν φιλόξενον και λαόν ομόθησκον και αδελφόν, μεθ' ου, εν ομονοία κατά το πολύ βιώσας, ταχέως συνεχωνεύθη, συγκεράσας την ιδιάζουσαν αυτώ αντοχήν και τραχύτητα του ήθους προς την ευστροφίαν και την λεπτότητα του νοός των επιχωρίων μεθ' ων συνεμερίσθη έκτοτε τας τύχας και τας περιπετείας»⁵².

Τρεις αιώνες μετά, έχοντας πλέον παρέλθει χρόνος ικανός από την εποχή της εγκατάστασής τους (ενν. και στις Σπέτσες), οι Αλβανοί επήλυδες, γνωστοί πια ως *Αρβανίτες*, «οι εις Χριστόν πιστεύοντες και μετά των επιχωρίων επί τέσσαρας όλους αιώνας εν κοινότητι αγώνων και συμφορών αδελφικώς έκτοτε βιώσαντες...» δεν είχαν τίποτε κοινό με τους Αλβανούς της Ηπείρου, τους *σκιπετάρους*,⁵³ εξισλαμισμένους *Τσάμπδες* και *Μπεκιάρηδες*, γνωστούς και ως *Αρναούτηδες* και *Τουρκαλβανούς*, τους οποίους και αντιμετώπισαν με αποφασιστικότητα τόσο στον ηπειρωτικό χώρο όσο και στη θάλασσα, στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα (Ορλωφικά 1770-1771) και κυρίως στη διάρκεια του Αγώνα του '21.⁵⁴

Η Ελληνική Επανάσταση κατατάσσεται
δικαιολογημένα στις μεγάλες επαναστάσεις
που σφράγισαν την εποχή της Νεωτερικότητας.
Η συμπλήρωση διακοσίων ετών από την έκρηξη
της έχει εύλογα κερυφώσει το ενδιαφέρον.

Η Σειρά 200 χρόνια από την Επανάσταση
φιλοδοχεί να συνεισφέρει στη δημόσια
ιστορία και στον διάλογο για τον χαρακτήρα
και τις μορφές της Παλιγγενεσίας των Ελλήνων.

Η Λασκαρίνα Μπούμπουλη (το γένος Πινότσι), η γνωστή σε όλους μας «Μπουμπουλίνα», συνέδεσε το όνομα και τη ζωή της με την Επανάσταση του 1821. Σε έναν καθαρά ανόδροκρατούμενο κόσμο, η «Μεγάλη Κυρά των Σπετσών» αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τους επαναστατημένους Έλληνες, με την αποφασιστικότητά της, τις οικονομικές και οικογενειακές θυσίες της. Ρόλοι πολλαπλοί ενυπάρχουν στο πρόσωπό της: φιλόνηρωπη, σκληρή, πιστή, δοτική, (αν)ιδιοτελής, αγωνίστρια, διαπραγματεύτρια, σύζυγος, χήρα, αδερφή, πολύτεκνη μητέρα, μητέρα ηρώων, μα πάνω απ' όλα γυναίκα, ηρώίδα και η ίδια. Η Καπετάνισσα της Ελληνικής Επανάστασης θα είναι πάντοτε μια μορφή με υψηλούς συμβολισμούς για το Έθνος, τη Γυναίκα, τον Αγώνα, την Ελευθερία.

ISBN: 978-618-03-2443-3

9 786180 324433

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 82443